

Селиверстова Елена Ивановна,

Пространство русской пословицы: постоянство и изменчивость
(Санкт-Петербург, Издательский дом «МИРС», 2009, 270 str.)

Znanstvena knjiga *Пространство русской пословицы: постоянство и изменчивость* («*Svijet ruske poslovice: stabilnost i promjenjivost*»¹) izišla je 2009. godine u Sankt-Peterburgu u izdavačkoj kući «МИРС». Autorica Elena Ivanovna Seliverstova docentica je na Katedri za ruski jezik kao strani Filološkog fakulteta pri Državnom sveučilištu u Sankt-Peterburgu. E. I. Seliverstova je bohemistica i slavistica. Osim metodike u sferi ruskog jezika kao stranoga, područja autoričina znanstvenog istraživanja jesu: paremiologija, frazeologija i frazeografija, leksikologija, lingvostilistika i forenzička lingvistika.

Knjiga «*Svijet ruske poslovice: stabilnost i promjenjivost*» obuhvaća 270 stranica, a sastoji se od četiriju poglavlja: «Promjenjivost ustaljenih jezičnih jedinica: paradoks ili zakonitost?», «Preduvjeti za zamjenu komponenata poslovice», «Okazionalna sinonimija među konkurentnim komponentama poslovice» i «Fragment, model i binom kao znakovi stabilnosti strukture poslovice». Nakon navedenih poglavlja slijedi zaključak te popis kratica i upotrijebljene literature. U dijelu s popisom kratica navedeni su brojni izvori iz kojih su se crpili primjeri poslovice u tekstu, a to su u prvom redu rječnici, paremiološki zbornici, časopisi i novine.

U prvom se poglavlju «Promjenjivost ustaljenih jezičnih jedinica: paradoks ili zakonitost?» (str. 5–51) promatra varijantnost kao jedna od najzanimljivijih pojava u paremiologiji. Autorica je, proučivši radove istaknutih paremiologa T. G. Bočine, A. Dundesa, A. Krikmanna, T. M. Nikolaeve, G. L. Permjakova, L. B. Savenkove, M. A. Čerkasskog i dr., razradila vlastiti pristup u kojem poslovice nije samo izvor narodne mudrosti, nepisani kodeks ponašanja ili govorni ukras, već i nositelj skupa informacija koje su na određeni način organizirane kao logičke, semiotičke cjeline sa svojim leksičko-semantičkim i strukturnim pravilima. Problem varijantnosti autorica smatra višeslojnim budući da uključuje niz potpitanja, a to su: pitanje sposobnosti ustaljenih jezičnih jedinica da se na različite načine preoblikuju, a da pri tome sačuvaju istovjetnost; pitanje cjelovitosti značenja te veliki raspon semantičkih odklona; pitanje okamenjene forme i prisutnost paradigmatičkih nizova i dr. Taj problem odnosa ustaljenosti i promjenjivosti frazema zapravo je dijakronijski koliko i sinkronijski. V. M. Mokienko, poznati frazeolog, frazeograf, slavist i predsjednik Frazeološke komisije pri Međunarodnom komitetu slavista, upravo u dijalektičnom odnosu

1 Termin *poslovica* i *paremiološka jedinica* u knjizi se i ovdje rabe paralelno i imaju jednako značenje.

ustaljenosti i promjenjivosti vidi stalni razvoj frazeologije. Od svih vrsta varijantnosti, leksička je varijantnost najvažnija za frazeologiju i paremiologiju.

Poslovice se tradicionalno ubrajaju u frazeologiju u širem smislu. Autorica u prvom poglavlju donosi iscrpnu usporedbu poslovice i frazema te upoznaje čitatelja s radovima S. A. Šuvalove, A. Krikmanna, A. N. Baranova, D. O. Dobrovol'skog, V. I. Dalja, S. I. Ožegova, A. M. Babkina, V. P. Žukova, T. A. Najmušine, S. G. Gavrina te G. L. Permjakova. U ruskoj lingvistici posebno mjesto zauzimaju G. L. Permjakov i njegova škola koja je dala impuls aktivnom proučavanju paremiologije.

E. I. Seliverstova govori i o zakonitostima variranja frazema koje se podudaraju s onima u paremiologiji. Razlog tomu je niz zajedničkih karakteristika koje imaju ove dvije skupine ustaljenih izraza: metaforičnost (potpuna ili djelomična), ustaljenost, jedinstvo komponenata, leksički sastav, ekspresivnost, prisutnost sinonimnih nizova, stilističke nijanse, promjene s obzirom na funkciju u tekstu itd. Uspoređujući poslovice i frazem, ističe da se kao osnovna razlika između frazema i paremiološke jedinice obično uzimala didaktičnost poslovice, tj. njihova poučnost, no podcrtava da se u novije vrijeme sumnja u tu razliku jer se često u upotrebi zamjećuje neutralizacija didaktičnosti poslovice tako da se može govoriti o sve češćem zblizavanju poslovice i frazema. Općenito govoreći, paremiološke jedinice međusobno povezuje niz izomorfnih karakteristika kao što su: tradicija, stabilnost, univerzalnost, kolektivna svijest, slikovito–simbolička osnova plana sadržaja, aksiološki karakter te veza s naivnom slikom svijeta. Upravo se zbog toga poslovice nazivaju i stereotipima nacionalne svijesti.

Autorica posebno izdvaja istraživački rad J. I. Levina koji se orijentira na okolinu u kojoj paremiološka jedinica nastaje i u kojoj funkcionira, ali i sama okolina stvara se pod utjecajem poslovice. Upravo takav uzajamni odnos poslovice i njezine okoline omogućuje uočavanje odnosa među jedinicama u paremiološkom prostranstvu, tj. sinonimiju, antonimiju, kvazisinonimiju, homonimiju, promjenjivost te predmetnu bliskost.

Nakon iscrpne teorijske podloge u prvom poglavlju E. I. Seliverstova postavlja jasne okvire svojemu radu. Objekt njezina istraživanja su poslovice koje su različite po stupnju uopćenosti i jednorečenične po strukturi (bilo da se radi o jednostavnim ili složenim rečenicama). Osim cijelog niza karakteristika poslovice kao što su: stabilnost, tradicija, uopćenost, kolektivna sankcija, rima, ritmička i glasovna sredstva, specifičnost sintaktičke strukture i slikovitost te jednostavnost i uobičajenost leksika, u poslovicama se primjećuje i specifičnost ideje koja se u njima donosi. Ta ideja može biti izražena u sažetom ili opširnijem obliku, slikovito ili neslikovito. Osim toga u analizirani korpus uključene su i tzv. govorne formule koje nemaju karakteristiku poučnosti ili preporuke, već se rabe kao komentari. To su primjerice:

– *Кто рано встаёт, тому Бог даёт.*²

– *Вот тебе, бабушка, и Юрьев день!*³

2 dosl. *Tko rano ustaje, njemu će i Bog dati.* Hrvatski ekvivalent: Tko rano rani, dvije sreće grabi.

3 dosl. *Evo ti, bako, i Jurjevo!* Upotrebljava se kao izraz čudenja, razočaranosti.

U drugom se poglavlju pod naslovom »Preduvjeti za zamjenu komponenta poslovice« (str. 52–118) autorica bavi vrstama varijanata u sastavu poslovice, a to su: sinonimske varijante, varijante na temelju tematske bliskosti, taksonomske varijante (tj. hiperonimske i hiponimske varijante) i varijante na temelju metonimije. Zaključno se u ovom poglavlju govori i o odnosima logičkog razvoja i konkretizacije prilikom navedenih variranja.⁴

Govoreći o sinonimskom variranju, autorica napominje da se može raditi o istoznačnicama ili bliskoznačnicama. Dvije su osnovne vrste leksičke sinonimije, a to su ideografska sinonimija (preciziranje određene nijanse značenja) i stilistička sinonimija. E. I. Seliverstova u svojim primjerima pokazuje dvije razine semantičke bliskosti među konkurentnim komponentama: maksimalna razina (bliska apsolutnoj, tj. istoznačnice) i nešto manja razina semantičke bliskosti koja karakterizira ideografsku sinonimiju.

Varijante koje se objašnjavaju tematskim vezama među riječima tipične su za leksičko variranje u poslovicama. Leksemi se unutar jedne tematske grupe zbližavaju zbog bliskosti izvanjezičnih referenata na koje se oni odnose, dakle, ne spaja ih u jeziku samo prisutnost jednog ili više zajedničkih semova, već i predmeti iz realnog života koji stoje iza tih leksema. Tako autorica navodi niz primjera za ove tematske grupe: domaće životinje, divlje životinje, ptice, dijelovi tijela životinja i ptica, dijelovi tijela čovjeka, rodbina/rodbinske veze, instrumenti, oruđe i materijali, posude, kuća, hrana, odjeća, flora, novčane jedinice itd.

U dijelu u kojem E. I. Seliverstova govori o taksonomskoj zamjeni komponenta poslovice donosi se niz primjera u kojima su prisutni procesi prelaska od značenjske podređenice (hiponima) ka značenjskoj nadređenici (hiperonimu), i obrnuto. Važna je napomena da se ovakva vrsta zamjene odnosi samo na imeničke komponente paremioloških jedinica. Izdvajamo nekoliko primjera:

- *Голодной курице <всегда> просо снится (зёрна снятся).*⁵
- *Видно птицу (сокола, сову) по полёту.*⁶
- *И моя копеечка (денежка, деньга) не щербата.*⁷

Iz perspektive kognitivne lingvistike metonimijsko se preslikavanje (za razliku od metafore) odvija unutar jedne konceptualne domene, na način da dio strukture zamjenjuje cijelu strukturu i to je podloga referencijalnoj funkciji. Na taj način i E. I. Seliverstova pristupa zamjenama komponenta koje se temelje na metonimiji i donosi primjere za ove odnose: sadržaj – spremnik sadržaja, proces – rezultat, predmet/oruđe – rezultat koji se postiže tim predmetom/

4 Izvor za korpus koji se analizira u tekstu je *Kartoteka ruskih poslovica (Сводная картотека русских пословиц)* čiji je nastanak inicirao V. M. Mokienko, i koja je objavljena u obliku *Velikog rječnika ruskih poslovica* što je uvelike olakšalo rad paremiologa.

5 dosl. *Gladna kokoš <uvijek> sanja proso (zrnje)*. Hrvatski ekvivalent: Koga svrbi, taj se češe.

6 dosl. *Ptica (sokol, sova) prepoznaje se po letu*. Upotrebljava se u situaciji kada nečiji način ponašanja (postupci) govore kakva je tko osoba.

7 dosl. *Ni moja (moj) kopejka (novac) nije grbava (grbav)*. Upotrebljava se prilikom samohvale kada se želi reći: Ni ja nisam gori od drugih.

orudem, materijal – proizvod od tog materijala, dio – cjelina itd. Metonimija u poslovicama vidi se u ovim primjerima:

- *Золото (мошина) не говорит, а чудеса творит.*⁸
- *Красна птица пером, а человек ученьем (умом).*⁹
- *Где дрова (лес) рубят, там и щепки летят.*¹⁰

Autoričino ispitivanje leksičkih variranja pokazuje široku skalu različitih semantičkih odnosa unutar poslovice, ali autorica ističe i kako nove komponente postupno ulaze u varijante paremioloških jedinica i kako su one rezultat različitih jezičnih procesa. S jedne strane, riječ je o zastarjelicama, a s druge strane, radi se o dijalektizmima i vulgarizmima koji mogu biti razlogom neprozračnosti, nerazumljivosti ili neprihvatljivosti poslovice.

U trećem se poglavlju pod naslovom »Okazionalna sinonimija među konkurentnim komponentama poslovice« (str. 119–163) E. I. Seliverstova naslanja na rad J. I. Levina iz 1984. g. u kojem on, baveći se odnosima i asocijacijama koje izazivaju poslovice, govori o okazionalnoj leksičkoj sinonimiji. Glavno pitanje na koje autorica pokušava dati odgovor u ovome dijelu jest: Na koji se način odvija neutralizacija semantičkih razilaženja riječi koje ulaze u sastav poslovice? Potkrijepljeno primjerima E. I. Seliverstova pokazuje kako osnovni sem koji komponenta u sastavu poslovice razvija, može biti neobičan na rječničko–jezičnoj razini zbog odsutnosti uobičajenih sustavnih veza sa zamjenskom komponentom, ali on u pravilu ne narušava paremiološko viđenje svijeta. To semantičko razilaženje među komponentama izvan poslovice izjednačuje se visokim stupnjem uopćenosti značenja same poslovice. Primjerice:

- *Пуганый волк и кочки боится.*¹¹
- *Пуганый заяц и пенька боится.*¹²

Preko faktora koji utječu na stabilnost ili promjenjivost komponentnog sastava dolaze do izražaja ona svojstva paremiološkog prostranstva koja određuju daljnje postojanje i funkcioniranje paremioloških jedinica, te stvaranje novih. Jedno od važnih svojstava jest rasprostranjenost, općenitost mnogih elemenata, osobito, primjerice, kulturnih kodova i motiva koji nisu vezani samo za konkretnu poslovicu, već za paremiologiju i folklor općenito. Jedan od tih faktora je semantički talog koji je u podlozi poslovice u obliku sažete ideje, tj. kondenzata. Upravo je taj semantički talog poznat izvornim govornicima i smatra se paremiološkim markerom te obuhvaća u pravilu nekoliko poslovice.

8 dosl. *Zlato (novčarka) ne govori, već čuda stvara.* Upotrebljava se u situaciji kada se naglašava moć materijalnog i kada se želi reći: Novac otvara sva vrata.

9 dosl. *Pticu kراسи перје, а човјека ученје (ум).* Upotrebljava se u situaciji kada se naglašava čovjekova najveća osobina, a to je um.

10 dosl. *Gdje se cijepaju (cijepa) дрва (шума), ондје лети и иверје.* Hrvatski ekvivalent: Tko radi, taj i griješi.

11 dosl. *Uplašeni se вуk и humka боји.* Hrvatski ekvivalent: Tko se jednom opekao, puše i na hladno.

12 dosl. *Uplašeni se zec и панја боји.* Hrvatski ekvivalent: Tko se jednom opekao, puše i na hladno.

Takvi kondenzati djeluju kao karike između situacije koja provocira upotrebu paremiološke jedinice i konkretne odabrane poslovice.

Poslovice se organiziraju prema određenim zakonima mikrosustava kojem pripadaju i u kulturnoj se sferi ponašaju prema tim zakonima, ali i prema zakonima cijeloga folklornog makrosustava. U četvrtom se poglavlju pod naslovom »Fragment, model i binom kao znakovi stabilnosti strukture poslovice« (str. 164–238) analiziraju upravo ti zakoni. Autorica istražuje fragmente koji se ponavljaju i postaju dijelom paremioloških jedinica i koji dobivaju strukturalno–semantički status. Fragment je, prema E. I. Seliverstovoj, tzv. elementarna čestica koja sudjeluje u tvorbi složenijih sintaktičkih konstrukcija. I poslovice ima sposobnost da se razloži na nekoliko formalnih struktura koje pokazuju odnose među komponentama. Fragmenti su prema tome semantičko–sintaktičke konstrukcije. Ovo se može oprimjeriti paremiološkim fragmentom *двор об двор живут*¹³ koji se upotrebljava u slučaju upozoravanja na bliskost i neraskidivu vezu oprečnih, kontrastnih pojava, što se jasno vidi iz ovih poslovice:

- *Барыш с накладом двор об двор живут.*¹⁴
- *Счастье с несчастьем двор об двор живут.*¹⁵

Budući da u paremiološkom korpusu koji je istraživala autorica zamjećuje sličnost strukturalno–semantičke organizacije jedinica, ona u ovom poglavlju govori i o tvorbi niza poslovice prema određenim strukturalno–semantičkim modelima. Niz poslovice se tako može svesti na zajedničku shemu s jednakim semantičkim talogom i te poslovice pokazuju regularnost tvorbenih procesa. Na taj način ponavljanje ideje s pomoću određene sintaktičke strukture i potpuno različitog leksičkog materijala stvara paremiološku paradigmu. Upravo to se može vidjeti iz ovih primjera:

- *Дорого яичко к Светлому дню (Велику дню, Великодню).*¹⁶
- *Дорога милостыня во время скудости.*¹⁷
- *Дорога ложка к обеду.*¹⁸

Semantički talog ovih triju gore navedenih primjera jest opći i odnosi se na dragocjenost, vrijednost onoga što se pojavi u pravi čas.

U osnovi velikog dijela poslovice leži binarna opozicija i ona se smatra univerzalnim načinom na koji se izvanjezična stvarnost odražava u jeziku. E. I. Seliverstova stoga obrađuje i binarnu strukturu poslovice. Ona smatra da su frekventni leksički parovi važan element strukture poslovice (autorica ih još naziva *arhitekturnim formulama poslovice*). Ti leksički parovi nisu samo specifičnost poslovice, već se mogu susresti i u drugim folklornim žanrovima. Oni čine semantičku jezgru paremiološke jedinice, a nazivaju se paremiološkim

13 dosl. *žive dvorište do dvorišta.*

14 dosl. *Dobitak i gubitak žive dvorište do dvorišta.*

15 dosl. *Sreća i nesreća žive dvorište do dvorišta.*

16 dosl. *Dragocjeno je jaje na Uskrs.*

17 dosl. *Dragocjena je milostinja u doba siromaštva.*

18 dosl. *Dragocjena je žlica prilikom ručka.*

binomima. Neki od njih su: *мужик – баба, волк – овца, лошадь – хомут, рожь – пшеница, Бог – царь, ум – сердце, голова – ноги, сноха – свекровь*¹⁹ itd.

U zadnjem dijelu četvrtog poglavlja E. I. Seliverstova obrađuje paremiološke binome iz perspektive antonimije i sinonimije; zatim kao kriterij uzima rimu i na kraju istražuje asocijativno–tematske veze među članovima binoma.

Kao potkrjepu činjenici da komponente često tvore više leksičkih parova, tj. binoma, autorica uzima komponentu *голова*²⁰. Uz svaki binom s ovom komponentom navodi podatak o točnom broju poslovice u kojima se pojavljuje taj binom, a potom navodi i po nekoliko poslovice. Ovim je primjerom E. I. Seliverstova pokazala kako binarna mreža pokriva značajni dio paremiološkog prostranstva, ali naglašava da binarna struktura nije univerzalni princip tvorbe svih poslovice.

Knjiga »*Svijet ruske poslovice: stabilnost i promjenjivost*« namijenjena je filolozima, od studenata, kako preddiplomskih, diplomskih tako i poslijediplomskih doktorskih studija, do nastavnika, ali i svima onima koje zanima frazeologija, paremiologija i folklor ruskoga govornog područja. Ona daje izvrstan uvid u frazeologiju u širem smislu te upoznaje čitatelja s bogatom tradicijom ruske frazeologije i paremiologije. Osim autoričina poznavanja frazeološke i paremiološke literature, što potvrđuje opsežna bibliografija, posebno treba naglasiti pomno odabrane brojne primjere koji služe ilustriranju pojedinih opisanih fenomena iz svijeta ruskih poslovice. Ovo je dobar temelj za daljnja istraživanja ovoga lingvističkog područja, ali i za kontrastivno proučavanje hrvatske i ruske paremiologije.

Branka Barčot

¹⁹ *мушкарac/seljak – baba, vuk – ovca, konj – jaram/teret, raž – pšenica, Бог – car, ум/razum – srce, glava – noge, snaha – svekrva* itd.

²⁰ *glava*